

DISKURS TUSHINCHASI VA UNING TADQIQI

Orzigul Ulug'bek qizi Ablakulova

Chirchiq davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

nurmuhammadjon19@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada diskurs tushunchasi, uning kelib chiqishi, turli sohalarda uni o'rganishga bo'lgan turlicha yondashuvlar, g'arb va sharq olimlarining diskurs tushunchasini tadqiq etish borasidagi xulosalar hamda hozirgi zaman badiiy diskursining ahamiyati va turlarining bayonotini o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar. Diskurs, semantika, tahlil, yondashuv, gumanitar fanlar, lisoniy, nolisoniy, kontekst, matn, muloqot, ekspressiv, argument, she'riy, hikoya.

ABSTRACT

This article covers the concept of discourse, its origins, different approaches to its study in different fields, the conclusions of Western and Eastern scholars on the study of discourse, and a statement of the importance and types of contemporary artistic discourse.

Keywords. Discourse, semantics, analysis, approach, humanities, linguistic, non-linguistic, context, text, communication, expressive, argument, poetic, story.

KIRISH

Diskurs - fanlararo tadqiqotlar mavzusi hisoblanadi. Nazariy tilshunoslikdan tashqari, kompyuter tilshunosligi va sun'iy intellekt, psixologiya, falsafa va mantiq, sotsiologiya, antropologiya va etnologiya, adabiyot, semiotika, tarixnavislik, ilohiyot, huquq, pedagogika, tarjima nazariyasi va amaliyot, siyosat va boshqa diskurs bilan bog'liq fan va tadqiqot sohaslarining ham asosiy o'rganish obyekti hisoblanadi. Ushbu fanlarning har biri diskursni o'rganishga o'ziga xos tarzda yondashadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ijtimoiy va gumanitar fanlar diskursni til orqali ifodalangan shakllangan fikrlash tarzi sifatida ta'riflaydi. Bu jamiyatning odamlar, narsalar va ijtimoiy tashkilot haqida fikrlash va muloqot qilish usuli, shuningdek, ushbu uch element o'rtasidagi munosabatlardir. Sotsiologiya diskursni voqelikka ma'no berish usuli deb

hisoblaydi. Siyosatshunoslik buni ijtimoiy muammoni hal qilish uchun rasmiy mantiqiy fikr almashish sifatida tushunadi. Psixologik diskurs til shakli va funksiyasini yozma yoki og'zaki ravishda baholaydi, chunki ular ruhiy salomatlik bilan bog'liq.

Ritorika sohasida diskurs biroz boshqacha ma'noga ega, ya'ni ma'ruzachilar o'z tinglovchilarini voqelikning o'ziga xos idrokiga ishonitirishadi. Ritorik diskurs tinglovchilarni ma'ruzachining maqsadlariga xizmat qiladigan xulosaga kelishga undashga harakat qiladigan markaziy, tartibga soluvchi ovozni - so'zlayotgan yoki hikoya qiluvchi shaxsni o'z ichiga oladi. Ritorik diskurs o'quvchi yoki tinglovchini ishonitirish uchun faqat hikoya elementlaridan foydalanadi; ular kamdan-kam hollarda to'liq hikoyalardir. Bu yerda maqsad estetik, didaktiklik yoki she'riy ifoda emas, ishonitirishdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Semantikada diskurs tushunchasining qo'llanilishi yanada murakkabroq. Diskurs semantikasi - bu intellektual tadqiqotning muayyan sohalarida lug'atdan qanday foydalanishimizni tahlil qilish. Bu tahlil til va tuzilish o'rtasidagi bog'liqlikni, masalan, gap va u mavjud bo'lgan kengroq kontekst o'rtasidagi munosabatni o'rganadi. Bunga misol sifatida gapda olmoshning qo'llanilishini keltirish mumkin, o'quvchi yoki tinglovchi uni faqat bog'langan holda tushunishi mumkin.[1]

Zamonaviy yondashuvlar nuqtai nazaridan, diskurs murakkab kommunikativ hodisa bo'lib, matnga qo'shimcha ravishda matnni tushunish uchun zarur bo'lgan qo'shimcha lingvistik omillarni (fikrlar, dunyo haqidagi bilimlar, qabul qiluvchining maqsadlari, munosabatlari) o'z ichiga oladi.

"Diskurs" atamasi lingvistika sohasida ham juda ko'p qo'llaniladigan atamalardan biriga aylangan. Tarixiy jihatdan bu atama birinchi marta amerikalik tilshunos Z. Xarrisning 1952 yilda nashr etilgan "Diskur tahlili" deb nomlangan maqolasida ishlatilgan. "Diskurs" atamasining to'liq ko'lami so'nggi yigirma yil ichida tilshunoslikda ommalashib bordi.

Tilshunos olim A.Pardaev talqinicha, diskurs bu so'zlovchi va tinglovchining o'zaro fikr almashish, bir-biriga ta'sir ko'rsatish maqsadida lisoniy va nolisoniy vositalardan o'zlari eng samarali deb hisoblagan shakl va turda amaliy foydalanish jarayoni hisoblanadi. Diskurs bu – jarayon, insoniy faoliyat turi. U lisoniy va yuzlab nolisoniy omillarning mushtarak shaklda bir maqsad yo'lida voqelanishidir. Boshqa bir manbada diskurs lotincha "discursus" - muhokama so'zidan olingan bo'lib, hissiy,

bevosita, intuitiv, ya'ni muhokama talab bilimdan farqli o'laroq, muhokama orqali vosita bilan hosil qilinadigan mantiqiy dalil - isbotli bilim demakdir. Soddaroq qilib aytganda, bu ta'rifda diskursning muhokama qilish, suhbat qilish ma'nosi ilgari suriladi.

O'zbek tilshunosligida diskurs maxsus tadqiqotlar tilshunos Sh.Safarov tomonidan amalga oshirilgan. Tilshunos matn va diskurs muammolari to'g'risida quyidagilarni qayd etadi: "agarda matn va diskursning har ikkalasi ham inson lisoniy faoliyatining natijasi bo'lsa, ularni faqatgina zohiriy – formal ko'rsatkichga asosan "og'zaki" va "yozma" sifatlari bilan farqlash imkoniga gumonim bor. Xuddi shuningdek, ularning birini moddiy ko'rinishli hodisa, ikkinchisini bu xususiyatdan xoli ko'rinishda tasavvur qilish qiyin masala. Axir bularning ikkalasi ham natijali faoliyat mahsuli bo'ladigan bo'lsa, erishilgan natija moddiy ko'rinish olishi kerakku? Maqsadli ifodalanadigan kommunikativ mazmun va so'zlovchi istagi bilan bogliq bo'lmagan holda tinglovchi idrokida (qabulida) hosil bo'ladigan informativ mazmun bir-birini inkor qilmaydi, aksincha, ular o'zaro qorishib, birikib, muloqotning samaraliligini ta'minlovchi omilga aylanadilar. Kommunikativ va informativ mazmunlar uygunligi muloqot tizimi makrobirligining yaxlitligini ta'minlaydi. Hozirgi paytda bunday yaxlitlik xususiyatiga faqatgina diskurs ega ekanligi e'tirof etilmoqda.

Ye.S.Kubryakova qaydicha, «tilshunoslik fanining hozirgi taraqqiyoti davrida diskursning umumiy qabul qilingan biror bir ta'rifi mavjud emas» [2]

Tilshunoslikda diskurs bir gapdan ham uzunroq til birligiga ishora qiladi. Diskurs so'zi lotincha dis- "uzoqda" ma'nosidagi prefiksdan va "yugurish" ma'nosini bildiruvchi "currere" o'zagidan olingan. Shuning uchun nutq "qochish" deb tarjima qilinadi va suhbat qanday o'tishini anglatadi. Nutqni o'rganish - bu ijtimoiy kontekstda og'zaki yoki yozma tildan foydalanishni tahlil qilishdir. Diskurs tadqiqotlari nutqda tilning shakli va funktsiyasini uning kichik grammatik qismlari, masalan, fonema va morfemalardan tashqari ko'rib chiqadi. Gollandiyalik tilshunos Teun van Deyk rivojlanishda muhim rol o'ynagan ushbu tadqiqot sohasi tilning katta birliklari, jumladan, leksemalar, sintaksis va kontekst suhbatlarga qanday ma'no qo'shishi o'rganadi. [3]

"Kontekstdagi diskurs "chekish ta'qiqlanadi" yoki "to'xta" kabi faqat bir yoki ikkita so'zdan iborat bo'lishi mumkin. Shu bilan bir qatorda, nutqning bir qismi, ba'zi romanlarda bo'lgani kabi, yuz minglab so'zlardan iborat bo'lishi mumkin. Oddiy diskurs hajmi yuqoridagi kabi ikki o'lchov o'rtasida joylashgan. [4].

"Diskurs - bu keng tarixiy ma'nolarni yetkazish uchun tilning ijtimoiy jihatdan qo'llanilishi. Bu qo'llanilishining ijtimoiy sharoitlari, kim va qanday sharoitlarda qo'llanayotgani bilan belgilanadigan tildir. Til hech qachon "neytral" bo'lolmaydi, chunki u bizning shaxsiy va ijtimoiy dunyolarimizni bog'lashga hizmat qiladi. " [5].

Adabiyotda diskursning ahamiyati. Har qanday turdagi nutq inson xatti-harakati va shakllanishining eng muhim elementlaridan biridir. Miyaning fikrlarni so'zlarga aylantirishi va, albatta, muloqot miyani qanday shakllantirishi bo'yicha ko'plab tadqiqotlar o'tkazildi. Ko'pgina tadqiqotlar turli tillarda so'zlashuvchilar tushunchalarni turlicha tushunishlariga qaratilgan. Shunday qilib, nutqning yaratilishi va tarqalishi inson zotining abadiyligi uchun eng muhim ahamiyatga ega. Adabiyot nutqni saqlash va dunyoni tushunishning yangi usullarini yaratishning asosiy usullaridan biridir. Boshqa madaniyatlar va boshqa davrlardagi badiiy diskurs namunalarni o'qish orqali biz ularning mualliflari qanday fikrda ekanligini yaxshiroq tushuna olamiz. Darhaqiqat, o'zimizning go'zal madaniyatlarimizdan adabiyotlarni o'qish bizning fikrlash va o'zaro ta'sir qilish usullarini yaxshiroq ta'kidlashi mumkin. Har bir yaratilgan adabiyot asari diskurs namunasi bo'lganligi sababli, badiiy diskursni tushunishimiz adabiyotni tushunishimiz uchun juda muhimdir. [6]

Badiiy diskursning turlari. G'arb olimlari orasida badiiy diskurs va uning turlari haqida turlicha qarashlar mavjud. Kimdir muloqot qilish uchun tildan foydalansa, u diskursdan foydalanadi. Demak, yozuvchining ishi, birinchi navbatda, hikoyalar aytib berish, fikr almashish va ma'lumot tarqatish uchun diskursga tayanadi. Aslini olganda, diskurssiz adabiyot ham bo'lmaydi. Biroq, hamma diskurs bir xil emas, adabiyotshunoslar uni to'rtta asosiy turga bo'lishadi: bahs, tavsif, tushuntirish va hikoya. [7]

Argument. Bahs o'quvchini mantiq va fikrlash orqali ishontirishga urinishdir. Yozuvchi aniq da'vo qiladi va keyin bu da'voni tasdiqlovchi dalillarni taqdim etadi. Misol uchun, akademik insholar o'quvchilarni umumiy tezisning haqiqatiga ishontirish uchun argumentativ nutqdan foydalanadi.

Tavsif. Tavsif o'quvchi uchun hissiy tajriba bo'lib, u taqdim etilgan ma'lumotlarning aniq aqliy tasvirlarini rivojlantirishga yordam beradi. Romanlar, qissalar va she'rlar o'quvchilarni hayajonga soladigan va hayajonga soladigan tasvir kuchiga bog'liq.

Ekspozitsiya. Ko'rgazma tomoshabinni ma'lum fakt haqida xabardor qiladi, lekin bu fakt haqidagi auditoriya fikriga ta'sir o'tkazishga intilmaydi. Ko'rgazmali nutq o'quvchini ishontirish yoki his-tuyg'ularni qo'zg'atmaslik uchun til va ohangda

neytraldir; uning maqsadi faqat axborotdir. Yangilik hikoyalari va boshqa publitsistik maqolalar, qiyosiy tahlillar va boshqa tadqiqotga yo'naltirilgan adabiyotlar odatda ekspozitsiyadan foydalanadi.

Hikoya. Hikoya hikoyani o'quvchiga taqdim etuvchi yozma izohdir. Boshqacha qilib aytganda, bu hikoyachining ovozi. Hikoya o'quvchini tuyg'u va empatiyani uyg'otadigan jozibali til orqali o'ziga jalb qiladi va o'quvchini sahifani varaqlab turadi. Hikoya romanlar, qissalar va ba'zi pyesalar uchun asosdir.

Boshqa fikr maktablari adabiy nutqni ekspressiv, she'riy va tranzaksiyali nutq toifalariga ajratadi.

Ekspressiv. Ekspressiv nutq yozuvchining his-tuyg'ularini aks ettiradi. Uning asosiy e'tibori g'oyalarni ishlab chiqish va muhokama qilishga qaratilgan bo'lib, aniq faktlarga kam yoki umuman urg'u bermaydi yoki boshqalarni markaziy dalillarga ishonitirishga urinishadi. Ekspressiv nutq asarlari har doim badiiy bo'lmagan; kundaliklar va jurnallar, bloglar va xotiralar bunga misoldir.

She'riy. She'riy nutq badiiy yozishga yuksak ijodiy yondashishdir. Yozuvchi fikrlarni, his-tuyg'ularni, voqealarni, joylarni va personajlarni o'quvchilarning his-tuyg'ularini o'ziga jalb etadigan hayoliy, ba'zan ritmik tilda taqdim etadi. She'riy nutqda mavzu, tasvir va tuyg'ularga urg'u beriladi. Bu she'riyatning markaziy tarkibiy qismidir, lekin u ko'pchilik roman va qissalarda ham ma'lum darajada namoyon bo'ladi.

Transaksiyaviy. Transaksiyaviy nutq kamroq adabiy, ko'proq o'rgatuvchi yondashuvdir. U o'quvchini harakat qilishga majbur qiladigan, odatda faol ovozda aniq harakat yoki rejani belgilaydi. Reklama va marketing bo'yicha yozuvlar, qo'llanmalar va biznes yozishmalar tranzaksiya nutqining umumiy manbalari hisoblanadi.

XULOSA

Ilmiy manbalarda mazkur muammo yechimiga bag'ishlab maxsus ilmiy konferensiyalar o'tkazilganligi ham qayd etiladi. Bu kabi ilmiy izlanishlar va muammoga nisbatan bildirilgan turlicha qarashlar dialogik diskurs masalasining tilshunoslikda hal qilinish lozim bo'lgan, tadqiqqa muhtoj qirralari mavjud ekanligidan dalolat beradi.

REFERENCES

1. <https://www.supersummary.com/discourse-in-literature-definition-examples/#discourse-outside-of-literature>
2. Kubryakova 2000:6).
3. *Definition and Examples of Discourse:Glossary of Grammatical and Rhetorical Terms* By Richard Nordquist Updated January 30, 2020
4. Hinkel va Fotos 2001
5. Genri va Tator 2002
6. <https://literarydevices.com/discourse/>
7. <https://www.supersummary.com/discourse-in-literature-definition-examples/>